

AN LU-SHAN KÖROĞLU MU?*

Is An Lu-Shan Koroghlu?

Prof. Dr. Alimcan İNAYET**

ÖZ

Kuramsal olarak destanların; a) toplum ve milletin maşeri vicdanında derin etki ve iz bırakan tarihi ve sosyal olayların ve bu olaylarda başrol alan kahramanların yüceltilmesi, b) bu olay ve kahramanların iddialize edilerek farklı dönem ve kültürel çevrenin özelliklerine göre uygun biçimde adapte edilmesi, yeni masal ve destan motifleriyle zenginleştirilmesi ve sözlü ortamda bölgeden bölgeye ve kuşaktan kuşağa nakledilmesi, c) güçlü bir şairin sözlü gelenekteki olay ve kahramanlarla ilgili efsane, rivayet ve destan parçalarını bir araya getirip destancılık geleneği ve mantığı çerçevesinde yeniden yorumlayıp işlemesiyle oluştuğunu biliyoruz. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Göroğlu / Köroğlu destanı da ilk olarak toplum ve milletin maşeri vicdanında derin etki ve iz bırakan bir tarihi ve sosyal olaya dayanmış olmalıdır. Acaba An Lu-shan ve maceraları Göroğlu / Köroğlu destanı için bir ilk model ve çekirdek olay olabilir mi? Makalemizde ele aldığımız konu budur. An Lu-shan 安禄山 M.S. 8. yüzyılda Çin’de yaşamış, 755 yılında Tang Hanedanlığı (618-907)na karşı isyan etmiş, imparator Xuan Zong /Şuan Zong’u tahtından edip Luo Yang’da kendi Büyük Yan devletini kurmuş bir Türk’tür. Edwin G. Pulleyblank Çince *An Lu-Shan* adının Sogdca *Roxsan / Rokhshan* "parlak" sözcüğünün Çincedeki söyleniş biçimi olduğunu ileri sürünce, An Lu-shan ile Ali Ruşen / Ruşen Ali / Ruşen / Rauşan / Rövşen / İrişvan adlarıyla da bilinen Köroğlu arasında bağlantı kurulmaya başlamıştır. An Lu-shan adı "parlak" anlamındaki Sogdca *Roxsan / Rokhshan* sözcüğüne dayandırılmakta ise de, bize göre, bu adın aslı Türkçe *Alyaruk* tan gelmektedir. Çünkü An Lu-shan’ın Türk ve şaman olan annesi daha sonra Sogd olduğu ileri sürülen An Yan-yan ile evlenince, Türkçe *Alyaruk* adı Sogdcaleştirilerek Alroşan / Alruşen olmuştur. Bu ad fonetik, morfolojik ve semantik yönden bazı değişim ve dönüşümlere uğrayarak Çince *Ya Luo-shan, A Luo-shan* ve *An Lu-shan* şeklinde kaydedilmiştir. Çin tarih kayıtları incelendiğinde, gerçekten An Lu-shan’ın adı, doğumu, karakteri, aşk macerası, evlatlıkları, körlüğü ve mücadele serüveni ile Türk destanları, özellikle Göroğlu / Köroğlu arasında büyük koşutlukların bulunduğu görülür. Çin tarih kayıtlarına göre, An Lu-shan acımasız, zalim, kurnaz ve hırsızdır. 20 yaşındayken koyun çalmış ve yakalanarak idam cezasına çarptırılmıştır. An Lu-shan’ın İmparator Xuan-zong’un hatunu Yang Gui-fei ile yasak ilişkisi söz konusudur. An Lu-shan bu hatunla olan ilişkiyi kullanarak birçok kapıyı açmıştır. An Lu-shan’ın macera dolu bir yaşamı vardır. 755 yılında Tang imparatoruna karşı isyan başlatmış, 756 yılında Luo-yang’a saldırarak Büyük Yen Devleti’ni kurmuş ve kendini imparator ilan etmiştir. İlerleyen yaşlarında görme yetisini kaybetmiştir. Bu koşutluklar An Lu-shan ile Köroğlu arasında ciddi bir ilişkinin olduğunu gösterir. Veriler ışığında şunu söylemek mümkündür ki, An Lu-shan’ın tarihi kişiliği Göroğlu / Köroğlu karakterinin ilk modelini oluşturmaktadır. An Lu-shan’ın maceraları da Köroğlu destanı için çekirdek olay niteliğindedir. Bu ilk model ve çekirdek olay Türk destan geleneği ve mantığı çerçevesinde anlatıcı ve halk muhayyilesi tarafından işlenmiş, farklı coğrafya ve kültürel çevrelerin özelliklerine göre yeniden yaratılmıştır.

Anahtar Kelimeler

An Lu-shan, Ya Luo-shan, Çin, Tang, Köroğlu, Göroğlu.

ABSTRACT

Theoretically, epics are formed a) with the glorification of historical and social events that left a deep impact and lasting impression on the collective conscience of the society and the nation, and the heroes who played a leading role in these events, b) by idealizing these events and heroes and adapting them in line with the characteristics of different periods and cultural environment, enriching them with new tales and epic motifs, and transferring them from region to region and from generation to generation in oral culture milieu, and c) with a powerful poet bringing together the pieces of legend, narration, and epic about the events and heroes in the oral tradition and reinterpreting them within the framework of the epic tradition and logic. Within in this context, the epic of Koroghlu must first have been based on a historical and social event that left a deep impact and lasting impression on the collective conscience of the society and nation. Could An Lu-shan and his adventures be the first model and core event for the Goroghlu / Koroghlu epic? This is what we address in our article. An Lu-Shan 安禄山 is a Turk who lived in China in the 8th century A.D., rebelled

* Geliş tarihi: 16 Ocak 2023 - Kabul tarihi: 15 Kasım 2023

İnayet, Alimcan. "An Lu-Shan Köroğlu Mu?" *Milli Folklor* 140 (Kış 2023): 27-36

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, alimcan.inayet@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8841-4157.

against the Tang Dynasty (618-907) in 755, dethroned Emperor Xuan Zong, and established his own Great Yan state in Luo Yang. With the argument introduced by Edwin G. Pulleyblank that the Chinese name *An Lu-shan* is the Sogdian form of *Roxsán / Rokhshan* "bright" in Chinese, connections have begun to be established between An Lu-shan and Koroghlu, who is also known with the names of Ali Ruşen / Ruşen Ali / Ruşen / Rauşan / Rövşen / İrişvan. Although the name An Lu-shan is based on the Sogdian *Roxsán / Rokhshan* meaning "bright," this name, in our opinion, originally comes from the Turkish word *Alyaruk*. Because when An Lu-shan's Turkish and shaman mother married An Yan-yan, who was later claimed to be Sogd, the Turkish name *Alyaruk* was transformed into Sogdian and became *Alroşan / Alrushen*. This name has been documented in Chinese as *Ya Luo-shan, A Luo-shan, and An Lu-shandue* to some phonetic, morphological, and semantic changes and transformations. An examination of Chinese historical documents reveals striking similarities between Turkish epics, particularly *Goroghlu / Koroghlu*, and An Lu-shan's name, birth, character, love adventure, blindness, and struggle. In Chinese historical records, An Lu-shan is depicted as ruthless, cruel, cunning, and a thief. He stole sheep when he was 20 years old, was caught, and received a death sentence. Moreover, An Lu-shan's forbidden relationship with Emperor Xuan-zong's wife, Yang Gui-fei, is also mentioned. By using his connection to this woman, An Lu-shan has gained access to various opportunities. An Lu-shan has a life full of adventures. He started a rebellion against the Tang emperor in 755. He attacked Luoyang in 756 and established the Great Yen State, then declared himself emperor. Chinese historical sources state that An Lu-shan lost his sight in his old age. All these parallels indicate a relationship between An Lu-shan and Koroghlu. In light of these data, it can be concluded that An Lu-shan's historical personality is the first model of the *Goroghlu / Koroghlu* character. An Lu-shan's adventures also constitute core events for the *Koroghlu* epic. This first model and core event have been treated by the narrator and folk imagination within the framework of the Turkish epic tradition and logic and have been recreated by the characteristics of different geographies and cultural environments.

Keywords

An Lu-shan, Ya Luo-shan, China, Tang, Koroghlu, Goroghlu.

Giriş

An Lu-shan 安禄山 (703-757) 755 yılında 200,000 kişilik ordusuyla Tang Hanedanlığı (618-907)'na karşı başkaldıran, imparator Xuan Zong /Şuan Zong'u tahtından edip Luo Yang'da Büyük Yan devletini kuran, 757 yılında oğlu An Qing-xu (En Çing-sü) tarafından öldürülen, başlattığı isyan 763 yılında Uygur kağanı Moyen Çor'un desteğiyle bastırılan bir Türk'tür (Baykuzu 2013: 57-123; Geng 2020: 97). Edwin G. Pulleyblank 1951 yılında Prof. W. B. Henning'in önerisiyle, Çince An Lu-shan 安禄山 adını Soğdca *Roxsán / Rokhshan* "parlak" şeklinde okuyunca (Pulleyblank 1951: 22-23), bu rekonstrüksiyon An Lu-shan'ın Köroğlu ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır. *Roxsán* adının Farsçadaki *Ruşen*'e tekabül etmesi, Köroğlu'nun adının da İrişvan, Ali Ruşen, Ruşen Ali, Ruşen / Rauşan/ Roşan / Rövşen (Boratav 1984: 45, 51; Bayat 2009: 120-121; Ekici 2004: 106) olması, An Lu-shan'ın ilerleyen yaşlarında görme yetisini kaybetmiş olması, doğal olarak bu iki kahraman arasında ilişki kurulmasına neden olmuştur (Kabiroğlu 1998: 73; Bayat 2009:37; Gömeç 2009: 285-286). Bu ilişki kurulduktan sonra, biri tarihî, diğeri destan kahramanı olan bu iki şahsiyet arasında karşılaştırmalar yapılmış ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Celil Kabiroğlu, 1998 yılında Millî Folklor Dergisi'nde yayımladığı "Köroğlu'nun Çin Kökenleri" adlı makalesinde An Lu-shan ile Köroğlu'nu karşılaştırmıştır (Kabiroğlu 1998: 73). Fuzuli Bayat Köroğlu destanının çeşitli varyantlarında anlatılan olayların tarihî köklerini katmanlara ayırırken İskit-Saka, Hun ve Göktürk döneminden sonra An Lu-shan isyanını saymıştır (Bayat 2009: 35). Buradan hareketle biz de An Lu-shan ile Köroğlu arasındaki koşutlukları Çin tarih kayıtlarına dayanarak tespit etmeye çalıştık. Bu tespitler Köroğlu destanının çeşitli kol ve varyantlarındaki çok farklı olay örgüsü ve dallanmaların nedenlerini çözümlenmemiz için bize önemli ufuklar açabilir. Kullandığımız temel kaynak An Lu-shan Shi-ji 安禄山事迹 (An Lu-shan'ın Maceraları), Jiu Tang Shu 旧唐书 (Eski Tang

Yıllığı), Xin Tang Shu 新唐书 (Yeni Tang Yıllığı), Zi-zhi Tong-jian 资治通鉴 (Devlet Yönetimi İçin Faydalı Örnekler)'dir. An Lu-shan Shi-ji Tang Hanedanlığı memuru Yao Ru-neng 姚汝能 tarafından An Lu-shan olayından 100 sene sonra kaleme alınmıştır. Daha sonra yazılmış olan "Jiu Tang Shu", "Xin Tang Shu" ve "Zi-zhi Tong-jian" deki An Lu-shan ile ilgili bilgiler Yao Ru-neng'in verdiği bilgilere dayandırılmaktadır.

1. "An Lu-shan 安祿山" adı

An Lu-shan'ın ilk adı *An Lu-shan Shi-ji* (Yao 2006: 73), *Jiu Tang Shu* (Liu 1975: 5367), *Xin Tang Shu* (Ou 1975: 6411)'da "Ya Luo-shan 軋犖山", *Zi-zhi Tong-jian*'de "A Luo-shan 阿犖山" olarak geçer. An Lu-shan'ın annesi sonradan General An Po-zhi'nin kardeşi olan An Yan-yan ile evlenince, önceki Ya Luo-shan 軋犖山 / A Luo-shan 阿犖山 adı An Lu-shan 安祿山 olarak değiştirilmiştir (Liu 1975: 5367; Yao 2006:73; Baykuzu 2013: 59). Eski ve Orta Çincenin telaffuzuna göre, Ya Luo-shan 軋犖山 adı "at-lâk-san", A Luo-shan 阿犖山 adı "â-lâk-san" okunmuştur. W. Henning ve Pulleyblank bu adlardaki *Luo-shan* ve *Lu-shan* ögesini temel alarak Orta Çincenin telaffuzuna göre *lâk-san* ya da *luk-san* okunabilen bu sözcüğün Soğdca "ışık, parlak" anlamındaki roşan (rwxšn, rwşšn) sözcüğü olduğunu ileri sürmüştür. Gerekeç olarak *r* sesiyle başlayan yabancı isimlerin önüne bir ünlünün ilave edilmesinin Çincenin genel özelliği olması ve Orta Persçedeki *roşan* sözcüğünün *wu-lu-shen* olarak transkribe edilmesini gösterir (Pulleyblank 1951: 22; Pulleyblank 1955: 15-16). Ancak Ya Luo-shan 軋犖山 adındaki *ya* 軋 sözcüğünün *wu* okunması mümkün gözüküyor. Çünkü 軋 karakteri *ya* okunduğu kadar *zha* ya da *ga* da okunur. *A Luo-shan 阿犖山* adındaki *a* 阿 ögesinin de *wu* okunması mümkün değildir. Dolayısıyla bazı Türkologlar *Ya Luo-shan* / An Lu-shan sözcüğünün Türkçe *Atlağsan* olduğunu, *ğ-ş* ses değişimiyle *Atlağsan* olduğunu ileri sürmüşlerdir (Pulleyblank 1955: 16; Erkoç 2018: 70). Bununla birlikte, *Ya Luo-shan* / *A Luo-shan* / *An Lu-shan* adını farklı yorumlayanlar da bulunmaktadır. Saadettin Gömeç *Ya Luo-shan* adının batır / savaşı anlamına gelen *urungu* sözcüğü olduğunu belirtmektedir (Gömeç 2009: 287). Baykuzu ise *Ya Luo-shan* / *A Luo-shan* adının Çinlilerin *Holan shan*, Moğolların *Alaşan* dedikleri Alaşan Dağları ile ilgili olabileceğini belirtmiştir (Baykuzu 2013: 58). "A-la-shan" Çince *Ya Luo-shan* / *A Luo-shan* ya da *An Lu-shan* adına teleffauz biçimi bakımından yakın gibi görünse de, bu dağın tanrı ya da savaş tanrısı ile ilgisi belirsizdir.

Pulleyblank *Jiu Tang-shu* (Eski T'ang Yıllığı)'nın *Ya-lo-shan*'ın savaş anlamına gelen Türkçe bir sözcük olduğunu yazarken yanılmış olduğunu, *An Lu-shan* adının savaş tanrısıyla ilişkilendirilmesinin onun doğum efsanesiyle ilgili olduğunu belirtir (Pulleyblank 1955: 16). Eğer *Jiu Tang-shu*'nun yazarı bu bilgileri verirken yanılıyorsa, verdiği diğer bilgilerin de sorgulanması icap etmez mi? Kaldı ki, *Ya-lo-shan* adı ve bu adın tanrı ile ilişkisi *Jiu Tang-shu*'nun kaynağı olan *An Lu-shan Shi-ji*'de kayıtlıdır. Biz de *Ya-lo-shan* 'ın bir Türk olduğu ve adının da Türkçe olması gerektiğinden hareketle yeni bir yorum getirmek isteriz. *Ya Luo-shan* / *A Luo-shan* / *An Lu-shan* adı için bizim önerimiz şudur:

tü. al / yal + yaruk → *tü. al / yal + soğ. roşan* → (y)a(l)roşan → Çin. *Ya-luoshan 軋犖山* → *A Luo-shan 阿犖山* → *An Lu-shan 安祿山*.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: *al* Türkçede arkaik bir sözcüktür. Bu sözcüğün *yal/cal*, hatta Celilova göre, *çal/zal* biçimleri de vardır. Ateş demektir. Bu anlam *alev*, *alaz*, *yalkun* "alev", *calbış* "alev" gibi sözcüklerde korunmuştur (İnayet 2007: 15). Abdulkadir İnan'a göre *al* aslında bir ruhtur ve ateş kültürüyle ilgilidir. Kökeni Sümercedeki ateş

tanrısı demek olan *al* sözcüğüne kadar dayanır (İnayet 2007: 42). Bu sözcük aynı zamanda "kızıl, kırmızı" anlamında da kullanılır (Türkçe Sözlük 2005: 62). Türkçede *Yaruk* sözcüğü ise "ışık, parlak, aydınlık, ışıklı, parıltı" gibi anlamlara gelmektedir (Caferoğlu 1993: 188; Wilkens 2021: 871). Wilkens sözlüğünde *y(a)ruk t(ä)ñri* için Işık Tanrısı ve Hormuzta'nın oğullarından biri diye açıklama yapmıştır (Wilkens 2021: 871-872). İran mitolojisinde Ahura Mazda (< Hormuzta) 'nın oğlu olarak Âzer İzved'i görüyoruz. Âzer ateş demek olup, bu sözcük Avesta'da *atar/atarsh*, Farsçada *âzer / âder*, yeni Pehlevicede *âtash* biçimindedir ve Sanskritçedeki "alev" anlamındaki *Agni* adlı ateş tanrısının sıfatı olan *âdrī* sözcüğünden gelir. Ateş Zerdüştlük ve Maniheizm'de Ahura Mazda'nın sembolü olup, karanlıkla savaşan "savaşçı" olarak da nitelendirilir (Yıldırım 2012: 461-463). *Alpyaruk* gibi kişi adlarının da bu bağlamda yiğitliği yansıttığını söylemek mümkündür (Wilkens, 2021:36). Pulleyblank'ın Soğdca olduğunu belirttiği *roşšan* sözcüğü *rʷwšn r(u)xušn, raxšīn, rʷwšn roxšīn, roaxšna, rōšn, roš(a)n* biçimlerinde olup "ışık, parlak" anlamındadır (Gharib 2004: 341-345; Wilkens 2021:570). Wilkens'in sözlüğündeki bir örnekte *yaruk* ve *roşšan / roš(a)n* sözcüklerinin *y(a)ruk *rošn* şeklinde birlikte kullanıldığını da görüyoruz (Wilkens, 2021: 872). Wilkens'in *t(ä)ñri y(a)ruk küçlük bilgä* (= Parth. *bay rōšn zāwar žīrīfi*) "tanrı, ışık, güç ve bilgelik" örneğinde ise Uygurca *yaruk* sözcüğünün karşılığının *rōšn* olduğu net görülüyor (Wilkens 2021: 696). O hâlde daha cesur bir adımla konuya şöyle bir yorum getirebiliriz ki, *Ya luo-shan* ve *A luo-shan* adının ilk ögesi olan *ya* 𐰽 ve *A* 阿 karakteri Türkçe *al / yal* sözcüğünün karşılığı olmalıdır. An Lu-shan'ın doğum mitinde görülen *chi-guang* 赤光 "al ışık, kırmızı ışık" da buna işaret etmektedir. An Lu-shan'ın annesi Soğd kökenli An Yan-yan ile evlendikten sonra soyadı *An* olmuş, Yaruk adı da *Roşan'a* dönüştürülmüştür. Bu süreçten sonra, Çince kaynaklarda *Ya luo-shan* 𐰽𐰺𐰸𐰸, *A Luo-shan* 阿𐰺𐰸𐰸, *An Lu-shan* 安祿山 adlarından daha ziyade *Lu-shan* 祿山 adı görülmeye başlar.

Şimdi *roşšan / roşan* ile Koroğlu arasındaki ilişkiye gelince, aşağıdaki örnek çarpıcıdır:

Adımı soruşsan bil rövşen olu

Atadan babadan cinsim Koroğlu (Bayat 2013: 181)

Bayat'a göre, Koroğlu'nun Rövşen", "Rauşan", "Roşan Ali", "Rüşen Ali" gibi isimlerle adlanması onun ışık olduğunu ve eski güneşin yeni paradigmadaki güneşin simgesi olan ışığa dönüştüğünü gösterir. Buradaki "kor", "gor", "kur" öğeleri ateş, ocak tanrısının adıdır (Bayat 2009: 120-126; Ekici 2016: 104-106). Bu bağlamdan baktığımızda "al / yal / cal", "kor / gor / kur", "yaruk", "roşan" sözcükleri arasında anlam bakımından önemli koşutluğun bulunduğunu görmek mümkündür. Tarihsel ve kültürel süreçte Türkçe "al/yal/cal" sözcüğü "kor"a, sonra halk etimolojisiyle mezar anlamındaki "gör"e, "yaruk" sözcüğü de Soğdça "roşan"a dönüştürülmüş olmalıdır.

2. An Lu-shan'ın Etnik Kökeni

Japon bilim adamı Kuwabara yuzo 1925 yılında An Lu-shan'ın Sogd kökenli olduğunu ileri sürünce, Çinli bilim adamlarından Shang Da hemen bu görüşü kabul etmiş, Chen Yinke daha ileri giderek kayıtlarda An Lu-shan ile ilgili olarak geçen *za-zhong-hu* 杂种胡 "melez Hu"ların çoğunlukla *jiu-xing su-te hu-ren* 九姓粟特胡人 "Dokuz Sogd Huları" olduğunu ifade etmiştir (Hu 2022: 111). Pulleyblank 1955 yılında An Lu-shan'ın isim, soyad ve köken itibarıyla kuzeydeki Türk hanlığı sınırları içerisinde yaşayan Sogdlu An Yan-yan'ın oğlu olduğunu, bu görüşten hareketle An Lu-shan 安祿山 adının Sogdca *roxsan / roşan* olduğunu ortaya koymuştur. Çince tarih kayıtlarında An Lu-shan'ın annesinin çok net bir şekilde Türk ve şaman olduğu ifade edilmiş ise de,

Pulleyblank onu han soyundan göstermek için Türklerin A shi-te soyuna bağlamaya çalışıldığını iddia etmiştir. Ona göre kayıtlarda geçen wu 巫 “şaman” sözcüğü şaman değil, Sogdların din görevlisidir. Bu Türk şamanın taptığı Ya Luo-shan tanrısı da Sogdlar tarafından kuzey Türk bölgelerine götürülen “ışık tanrısı”dır (Song 2001: 222-230). Ancak, temel kaynakların hepsinde An Lu-shan'ın annesinin Türk olduğu kaydedilmiştir: "Annesi A-shi-de soyundan bir Türk şamanı idi "< 母阿史德氏,為突厥巫 (Yao 2006: 73), "Annesi A-shi-de soyundan bir Türk şaman ustası idi, kehanetle uğraşırđı" < 母阿史德氏,亦突厥巫師,以卜為業 (Liu 1975: 5367), "Annesi A-shi-de soyundan biri idi, kamlık yapardı, Türkler arasında meskûn idi " < 母阿史德氏,為覲,居突厥中(Ou 1975: 6411). Anlaşıldığı üzere, An Lu-shan'ın anne tarafından Türk olduğu açık ve kesindir.

Babasına gelince, kaynaklar babası hakkında yeterli bilgi vermez. İlk kaynak olan An Lu-shan Shi-ji'de annesi için şöyle denir: "Çocuğu yoktu. Ya Luoshan tanrısına dua etti, böylece çocuğu oldu."< 無子. 禱軋山神, 應而生焉(Yao 2006:73). Jiu Tang Shu'da "Soyadı yoktur, adı Ya Luo-shan'dır." < 本無姓氏, 名軋山 (Liu 1975: 5367) kaydı varken, Xin Tang Shu'da 本姓康 "Soyadı Kang'dır" diye yazar (Ou 1975:6411). Zi-zhi Tong-jian'e baktığımızda ise: "An Lu-shan Ying-zhoulu melez Hulardan olup, ilk adı A -Luo-shan'dır. Annesi şamandır. Babası öldükten sonra, annesi onu yanına alarak Türklerden An Yan-yan ile evlendi. Kabilesi dağılınca, Yan-yan'ın kardeşi Si Shun ile birlikte kaçarak geldi ve soyadını An, adını Lu-shan olarak değiştirdi." < 安祿山者, 本營州雜種胡, 初名阿鞏山. 其母巫也, 父死, 母攜之再適突厥安延偃. 會其部落破散, 與延偃兄子思順俱逃來, 故冒姓安氏, 名祿山 diye kaydeder (Yao 2006: 153). Xin Tang Shu'daki 本姓康 "Soyadı Kang'dır" kaydı dışındaki ifadelerde An Lu-shan'ın babasının Soğd olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Yukarıdaki kayıtlardan "An" soyadının üvey babasının soyadı olduğu anlaşılmaktadır. "An" ve "Kang" soyadının eskiden daha çok Çin'de yaşayan Soğdlar tarafından kullanıldığı ileri sürülmektedir. Çin kaynaklarına göre, bunlardan "An 安" Buharalılarının, "Kang 康 " Semerkand / Sogdluların kullandığı soyad olduğu anlaşılmaktadır (Hu 2022: 112).

Batılı ve Çinli araştırmacılar ayrıca (An Lu-shan) "Ying-zhou'daki melez Hu'lardandır" < 營州雜種胡也 (Yao 2006: 73), (An Lu-shan) "Ying-zhou Liu-cheng kentindeki melez Hu'lardandır" < 營州柳城雜種胡人也 (Liu 1975: 5367), (An Lu-shan) "Ying-zhou Liu-cheng kentindeki Hu'lardandır" < 營州柳城胡也 (Ou 1975: 6411) kaydında geçen "melez Hu" ya da "Hu" deyimine dayanarak An Lu-shan'ın Soğd kökenli olduğunu iddia etmektedirler. Öncelikle burada şunu hatırlatmakta yarar vardır ki ister Hu 胡 olsun, ister za-zhong-hu 雜種胡 “melez Hu” olsun, bunların sadece Soğdları ifade etmek için kullanılmadığını belirtmek gerekir. Çince *Hu* (胡) Hun, Türk, Uygur, Moğol, Tibet, Soğd gibi Çinli olmayan milletler için kullanılan genel bir ifadedir. Xie Si-wei'in araştırmasına göre, Çince *za zhong hu* 雜種胡, *za hu* 雜胡 ifadeleri birden çok kabile ve boyları ifade eder (Xie, 2015). Dolayısıyla An Lu-shan'ın *za zhong hu* 雜種胡 ya da *za hu* 雜胡lardan olması onun Soğd kökenli olduğu anlamına gelmez.

3. An Lu-shan'ın Doğumu

Çin tarih kayıtlarına göre, An Lu-shan'ın annesi Türk'tür ve şamandır. Bu şamanın çocuğu yoktur. Ya Luo-shan diye bilinen savaş tanrısına dua edince, çocuğu olmuştur. Bu olay An Lu-shan Shi-ji'de şöyle anlatır: "Gece idi. Kırmızı ışık etrafı aydınlattı.

Kuşlar ötmeye, hayvanlar ulumaya başladı. Göge bakanlar uğursuz yıldızın ışıklarının onun çadırına indiğini gördüler. Zhang Han-gong adam gönderip çadırı arattı, bulamayınca, büyük küçük herkesi öldürttü. Lu-shan'ı birileri saklamıştı, ölümden kurtuldu. Onun kurtulmasını dua ettiği tanrıya yoran annesi minnetle ona Ya-luo-shan adını verdi. Türkler savaş tanrısına Ya-luo-shan derlerdi." < 是夜赤光傍照，群獸四鳴，望氣者見妖星芒熾落其穹廬。時張韓公使人搜其廬，不獲，長幼並殺之。錄山為人藏匿，得免。怪兆奇異不可悉數，其母以為神，遂命名軋犖山焉。突厥呼鬪戰神為軋犖山 (Yao 2006: 73). Bu olay Xin Tang-shu'da şöyle kaydedilmiştir: "An Lu-shan Ying-zhou Liu-cheng kentindeki Hu'lardandır. Soyadı Kang'dır. Annesi A-şı-de soyundan olup kamlık yapar, Türkler arasında yaşardı. Savaş tanrısı denen Ya Luo-shan'a dua edip çocuk isteyince, hamile kaldı. Doğum sırasında bir ışık çadırı aydınlattı. Yabani hayvanlar ulumaya, kuşlar ötmeye başladı. Göge bakanlar bunun uğurlu bir alamet olduğunu söylediler. Fanyang Askeri valisi Zhang Ren-yuan adam gönderip çadırı arattı ve hepsini öldürtmek istedi. Ancak (anneyle bebeği) ölümden kurtuldu. Annesi bunun tanrının takdiri olduğunu düşünüp çocuğuna Ya Luo-shan adını verdi." < 安祿山，營州柳城胡也，本姓康。母阿史德氏，為覲，居突厥中，禱子於軋犖山，擄所謂鬪戰神者，既而妊。及生，有光照穹廬，野獸盡鳴，望氣者言其祥，范陽節度使張仁愿遣搜廬帳，欲盡殺之，匿而免。母以神所命，逐字軋犖山。(Ou 1975:6411).

Ya Luo-shan'ın doğumuyla ilgili bu kayıta; a) Mucizevi doğum. b) Doğum sırasında görülen olağanüstü hâller. c) Çocuğun öldürülmek istenmesi hususu dikkat çekicidir. Bilindiği gibi, Türk efsane ve destan geleneğinde büyük kağan ve kahramanların genellikle mucizevi bir doğumla dünyaya geldikleri görülür. Bu tür olağanüstü doğumlar büyük hükümdar ve kahramanların soylarının sıradan insanlara değil, kutsalara dayandığını vurgulamak için kurgulanmaktadır. Bu hükümdar ve kahramanlar kutsalın yeryüzüne gönderdiği özel görevli kişilerdir. Bu bağlamdan baktığımızda, An Lu-shan da büyük bir savaşçı hem de Çin'de devlet kurmuş bir imparatorudur. Böyle büyük bir şahsiyetin sıradan bir insanın soyundan gelmesi düşünülemezdi. Efsaneyi yaratan düşünce onun zuhurunu savaş tanrısına dayandırmış, 755-757 yılları arasında bütün Çin'i altüst eden bu kahramanın savaşçı kimliğine mantıklı bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Türk destanlarında kahramanlarının mucizevi doğumu sırasında bir takım olağanüstü hâllerin meydana geldiğini biliyoruz. An Lu-shan'ın doğumunda da benzer hâller söz konusudur. "Kırmızı ışık etrafı aydınlatır", "kuşlar ötmeye, hayvanlar ulumaya başlar." Bu hâller kahramanların ilahi menşesine, özel bir misyonla dünyaya gönderildiklerine, gelecekte yapacaklarına işarettir. Türk destanlarında olağanüstü doğumla dünyaya gelen çocuklar düzen kurucu ya da dönüştürücü kahraman oldukları için genellikle mevcut düzen tarafından öldürülmek istenir. An Lu-shan da öldürülmek istenmiş, ancak birileri tarafından saklanarak ölümden kurtulmuştur. Bu üç noktada An Lu-shan ile Türk destan kahramanları arasında tam bir koşutluk bulunmaktadır (Ekici 2001: 24-26).

4. An Lu-shan'ın Hırsızlığı

Çin tarih kayıtları An Lu-shan'ın amansız bir hırsız, acımasız zalim olarak büyüdüğünü, kurnaz olduğunu, insan duygularından iyi anladığını, 9 dil bildiğini, pazarda yabancılara tercümanlık yaptığını kaydeder < 長而奸賊殘忍，多智計，善揣人情，解九蕃語，為諸蕃互市牙郎。Jiu Tang-shu ve Xin Tang-shu'da 6 dil bildiği kaydedilmiştir (Liu 1975:5367; Ou 1975: 6411). 20 yaşındayken koyun çalmış ve yakalanarak idam cezasına çarptırılmıştır. Tam infaz edilmek üzereyken "Ta-fu Hazretleri,

vasalınız olan Si ve Kitan'ı yok etmek istemezsiniz her halde? Bir yiğidi öldürüyorsunuz!" < 大夫不欲滅奚, 契丹兩蕃耶? 而殺壯士! (Yao 2006:73), "Hazretleri, iki vasalınızı öldürmek istemezsiniz her hâlde? Neden Lu-shan'ı öldürüyorsunuz ki?" < 大夫不欲滅兩蕃耶? 何為打殺祿山? (Liu 1975: 5367) diye bağırınca, bu tepki Fan-yang / You-zhou valisi Zhang Shou-gui'in dikkatini çekmiş ve onu serbest bırakmıştır. Lu-shan'ın cesaretini takdir eden vali onu yanına almış, onun orduda yükselmesine fırsat ve imkan vermiştir. Böylece An Lu-shan 34 yaşında general olmuştur (Baykuzu 2013: 61). An Lu-shan'ın hırsızlığı ve cezalandırılmak istenmesine benzer durumlara sosyal eşkiya temalı anlatılarda sıkça karşılaşıyoruz. Köroğlu destanının çeşitli kol ve varyantlarında Köroğlu'nun eşkiyalığı, yani yol kesip haraç kesmesi, adam kaçırması ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Emir Göroğlu destanında Daniyat kızını kaçıran Göroğlu'na şöyle seslenir: "Sahipsiz mal yok, dikensiz yol. Sen Göroğlu denen hırsızsın. Elin yurduna gelip uslu durmayıp kızımı alıp kaçırmışsın." (Emir Göroğlu 1994: 23; Mehmet 2011: 34-35). Köroğlu destanının İstanbul kolunda da Köroğlu Gasabbaşının oğlu Ayvaz'ı, Hasan Paşa'nın nişanlısını kaçıır (Elçin 2014: 286, 292-293). Destanlarda kahramanların bu tür davranışları, etik bakımından tasvip edilmezse de, kahramanın cesaret ve becerikliliğinin gösterilmesinde müspet bir işlevi haizdir. An Lu-shan ile Köroğlu arasında, bu bakımdan da, bir koşutluk söz konusudur.

5. An Lu-shan'ın kadınlarla ilişkisi

An Lu-shan'ın İmparator Xuan-zong'un hatunu Yang Gui-fei ile yasak ilişkisi söz konusudur. An Lu-shan cesareti, savaşıllığı ve sadakati, ayrıca söz söylemedeki ustalığıyla İmparator'un beğeni ve takdirini kazanarak 747 yılından itibaren saraya dahil olmuş, sarayda ne istediğini soran İmparator'a onun hatunu Yang Gui-fei'e evlatlık olmak istediğini belirtmiş, bu hatunla olan ilişkisiyle birçok kapıyı açmıştır. Kaynaklar onların gizli ilişkisinden bahseder (Baykuzu 2013: 63-73). Oysa, Xin Tang Shu'ya göre, An Lu-shan'ın iki hanımı bulunmaktadır (Ou 1975: 6417, 6420). Emir Göroğlu destanında Gör Oğlu Daniyat'ın kızı, Kaf Dağı'nın padişahının kızı Ağa Yunus Peri, Miskal Peri, Gülnar Peri olmak üzere insan ve perilerden 9 hatunla evlenmiştir (Emir Göroğlu 1994: 39-40). Köroğlu destanının Azeri / Paris rivayetinde Köroğlu Sultan Murad'ın kızı Nigar Hanım ve Ahmet Paşa'nın kızı Perizat ile evlenir (Boratav 1984: 23, 25; Ekici 1999: 11-14). Evlendiği kadınlar padişah ya da paşa kızlarıdır. Dolayısıyla Köroğlu / Göroğlu'nun bu hanımları kaçırmak evlenmesinin güç devşirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

6. An Lu-shan'ın fiziki özelliği

Çin tarih kayıtları An Lu-shan'ın fiziki özelliğinden bahsederken "omuzları yukarı kalkık, sırtı kambur gibi çıkıntılı, burnunun iki yanında kocaman gözleri, çok az saç ve sakalı vardı." (Baykuzu 2013: 60), "ömrünün sonlarında şişmanlamış, göbeği dizlerine kadar sarkmış, 350 jine ulaşmıştı." < 晚年益肥, 腹垂過膝, 自秤得三百五十斤 diye yazar (Yao 2006: 77). Jiu Tang-shu'da An Lu-shan'ın kilosu 330 jin 三百三十斤 olarak verilmiştir (Liu 1975: 5368). Bu günümüzdeki ağırlık ölçüsüne göre, yaklaşık 175 kilograma, diğer bir iddiaya göre 221-235 kilograma tekabül eder (Zhu 2019: 174). Çin tarih kaynakları onun kilosundan dolayı zor yürüdüğünü kaydeder: "An Lu-shan yürüdüğü zaman, sağ ve sol korumalarının omuzlarına yaslanarak adım atabiliyordu." < 祿山每行, 以肩膊左右擅挽其身, 方能移步. "Lu-shan'ın göbeği büyüktü, her kemer kuşandığında, üç dört kişi ona yardım ederdi, iki kişi göbeğini kaldırırdı" < 祿山肚大, 每著衣帶, 三四人助之, 兩人抬起肚 (Liu 1975: 5371). Buradan onun iri yarı bir kişi olduğu anlaşılıyor. Emir Göroğlu destanında Göroğlu Beg Havaz'a Göroğlu'nu şöyle tasvir eder: "Kulakları kalkan gibi, gözleri tencere gibi, başı kocaman put gibi,

elleri çınarın dalları gibi, burnu baca gibi, ağzı devin ini gibi, yüzü tef gibi, bıyıkları salkım gibi, burnunun delikleri eski kap gibi, heybetli bir mahluk!" (Emir Göroğlu 1994: 102). Doğan Kaya "Köroğlu'nun Zuhuru" adlı varyanttan aldığı bir örneği verir: "Adam (Köroğlu), bıyığını kıvrımış, kulağına dolamış, uçları da camuz boynuzu gibi dikeliyor. Gözleri halbur gibi, ağzı arı damı gibi, dişleri kahni gibi, boynu samiya sığmaz." (Kaya 1997: 10). Bu tasvirden Göroğlu'nun da fiziki yapısı itibarıyla iri yarı biri olduğunu tahmin etmek mümkündür. Anlaşıldığı gibi, An Lu-shan ile Köroğlu / Göroğlu'nun fiziksel özellikleri arasında da koşutluk bulunmaktadır.

7. An Lu-shan'ın Maceraları

An Lu-shan'ın macera dolu bir yaşamı vardır. O Tang imparatoru Xuan-zong'un güvenini kazandıktan sonra 747 yılında Fan-yang ve Ping-lu, 751 yılında Ho-tung'a askeri vali olmuş, oluşturduğu 150,000 kişilik ordusuyla Tang Hanedanlığına karşı isyan eden Kitanların üzerine yürümüştür. 8000 genci kendine evlatlık alarak kendine en yakın ve seçkin bir birlik oluşturmuş, 755 yılına gelindiğinde, Tang imparatoruna karşı isyan başlatmış, Luo-yang'ı ele geçirerek 756 yılında Büyük Yen Devleti'ni kurmuş ve kendini imparator ilan etmiştir. Bu süreçte Chang-shan, Yung-Ch'in, Tung-guan, Chang'an, Tai-yuan gibi şehirlere saldırmıştır. İmparator sarayını terk edip Sichuan'a kaçmıştır (Baykuzu 2013: 61-122). An Lu-shan'ın bu maceraları ile Köroğlu'nun maceraları arasında önemli paralellikler bulunmaktadır. Köroğlu destanının çeşitli kol ve varyantlarında Köroğlu'nun; 1) Gürcistan seferi, 2) Beyşehir seferi, 3) Acemistan seferi, 4) Nallihan seferi, Dağıstanlı Hasan-Çin seferi, 5) Bolu beyi ile mücadelesi söz konusudur (Boratav 1984: 48). Görüldüğü gibi, gerek An Lu-shan, gerekse Köroğlu / Göroğlu'nun faaliyet alanı çok geniş ve serüvenleri de çok hatlı ve karışıktır. Köroğlu kolları Orta Asya'dan Balkanlar'a, Sibiry'a'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş coğrafi bir sahada bilinmektedir (Türkmen 1988: 555).

8. An Lu-shan'ın körlüğü

Çin tarih kaynaklarına göre, An Lu-shan ileri yaşlarda görme yetisini yitirmiştir. "İsyandan sonra gözleri zayıfladı, görmez oldu." < 及造逆後而眼漸昏, 至是不見物 (Liu 1975: 5371). "An Lu-shan isyan ettiğinden beri, gözleri zayıflamış, görmez olmuştu." < 安祿山自起兵以來, 目漸昏, 至是不復睹物 (Yao 2006:171). Suikastla öldürülmek istediğinde gözleri görmemesinden dolayı yanbaşındaki kılıcını bile bulamamıştır (Baykuzu 2013: 121-123). Anlaşıldığı gibi, An Lu-shan bizzat kendisi görme yetisini yitiren bir kör durumundadır: Köroğlu destanında Köroğlu kör bir babanın oğlu olması dolayısıyla Köroğlu adını almıştır. Görüldüğü gibi, An Lu-shan ile Köroğlu arasında körlük bakımından dolaylı koşutluk bulunmaktadır.

9. An Lu-shan'ın ölümü

Çin tarih kayıtlarına göre, An Lu-shan Ocak 757'de emri altındaki Li Chu-er tarafından gece yatağında kılıçla öldürülmüştür. Bu suikasta An Lu-shan'ın oğlu An Ch'ing-hsü de katılmıştır (Baykuzu 2013: 121-122). Köroğlu destanının Azeri varyantında Köroğlu Şah Abbas'ın İlyas (Elmas) ve Behram Han adlı iki kölesi tarafından başı kesilerek öldürülmektedir (Boratav 1984: 28).

10. An Lu-shan'ın evlatlıkları

An Lu-shan'ın isyancı ordusunun çekirdek kadrosunda ya da önemli generaller arasında bulunan An Zhong-chen, An Shou-zhong, An Tai-qing, Wang Shou-zhong gibi kişiler An Lu-shan'ın evlatlıklarıdır (Xie Siwei 2015). Kayıtlarda da Wang Shou-zhong ve An Zhong-chen'in An Lu-shan'ın evlatlıkları oldukları açıkça yazılıdır: 安祿山養兒王守忠, 安忠臣 (Yao 2006: 81). An Lu-shan evlatlık ve besleme yoluyla kurduğu akrabalık ilişkilerine dayanarak kendine bağlı askeri kuvvetler oluşturmuş ve

fırsat kollayıp imparatorluğa karşı isyan etmiştir (Li 2015: 63). Köroğlu destanında da buna benzer bir durum söz konusudur. Köroğlu Ayvaz ve Hasan'ı evlat edinir, Çamlıbel'de arkadaşlarını toplar, önemli bir güç oluşturur.

Sonuç

An Lu-shan 安祿山 tarihî bir şahsiyettir. M.S. 8. Yüzyılda Çin'de yaşamış, otoriteye karşı isyan ederek Tang imparatoru Xuan-Zong (玄宗)'u tahtından etmiş ve verdiği mücadelelerle Büyük Yan devleti (大燕)ni kurmuş bir Türk'tür. Araştırmacılar An Lu-shan adının Soğdca *Roxsan / Rokhshan* "parlak" sözcüğünün Çince söyleniş biçimi olduğunu ileri sürmektedirler. *Roxsan / Rokhshan* sözcüğü Farsçada roşan / ruşen şeklinde görülür. Bize göre, *An Lu-shan / Ya Luo-shan / A Luo-shan* adının ilk şekli Türkçe *Alyaruk*'tur. Türk olan annesi daha sonra Sogd olduğu ileri sürülen An Yan-yan ile evlenince, Türkçe adı Sogdcaştırılarak *Alroşan / Alruşen* şekline dönüştürülmüş, sonra Roşan / Ruşen şeklinde kullanılmıştır. Türkçe Alyaruk adının fonetik, morfolojik ve semantik değişim ve dönüşümünü şöyle göstermek mümkündür:

tü. al / yal + yaruk → *tü. al / yal + soğ. roşan* → *(y)a(l)roşan* → *Çin. Ya-luoshan 軻犂山* → *A Luo-shan 阿犂山* → *An Lu-shan 安祿山*.

An Lu-shan adı, doğumu, karakteri, aşk macerası, otoriteye isyanı, mücadelesi ve körlüğü bakımından Türk destan kahramanlarıyla, özellikle Köroğlu ile büyük koşutluklara sahiptir. Her ikisi savaşçı kimliğine sahiptir, otoriteye başkaldırmış / isyan etmiştir. Her ikisinde aşk / kadın önemli itici güç olarak görülür. Her ikisinde evlatlık kurumu söz konusudur. Her ikisinde iktidar olma hedefi vardır. Bu koşutluklar gösteriyor ki, tarihî şahıs olan An Lu-shan'ın hayatı ve maceraları Türk toplumunun vicdanı ve zihninde derin etki ve izler bırakmıştır. Halk muhayyilesi bu derin etki ve izler temelinde Türk destancılık geleneği çerçevesinde Ali Ruşen / Ruşen Ali / Ruşen / Roşan / Rauşan / Rövşen / Köroğlu karakterini yaratmıştır. An Lu-shan'ın tarihî kişiliği Köroğlu için ilk model ve maceraları da Köroğlu destanı için çekirdek olay niteliğindedir. Bu ilk model ve çekirdek olay Türk destan geleneği ve mantığı çerçevesinde anlatıcı ve halk muhayyilesi tarafından işlenmiş, farklı coğrafya ve kültürel çevrelerin özelliklerine göre yeniden yaratılmıştır. Sözlü ortamda bölgeden bölgeye, kuşaktan kuşağa aktarılma sürecinde şekil, yapı ve içerik bakımından değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Köroğlu destanının farklı kültürel katmanları, geniş yayılma alanları, zengin şahıs kadrosu, çok hatlı ve karmaşık olay örgüsü bu uzun tarihsel ve kültürel süreçte şekillenmiştir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR

tü: Türkçe

mo.: Moğolca

parth.: Partça

soğ.: Soğdca

çin.: Çince

KAYNAKÇA

Bayat, Fuzuli *Köroğlu Destanı Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı, 2009.

Bayat, Fuzuli. "Köroğlu Destanı'nda Körlük Mitolojik Olgusu". *Köroğlu Kitabı*. Eskiehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013:177-188.

Baykuzu, Tilla Deniz. *An Lu-shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*. Konya: Kömen Yayınları, 2013.

Boratav, Pertev Naili. *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık A.Ş., 1984.

Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygar Türkçesi Sözlüğü*. 3. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1993.

- Ekici, Metin. "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Millî Folklor* 44 (1999): 10-17.
- Ekici, Metin. "The Birth of Hero in Turkic Epics". *Millî Folklor* 49 (2001): 16-26.
- Ekici, Metin. *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Ekici, Metin. "Türk Kültüründe 'Al' Renk". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 16/2 (2016): 103-107.
- Elçin, Şükrü. "Köroğlu Hakkında Notlar". *Köroğlu Kitabı*. Haz. Sabri Koz. İstanbul: Çalış Ofset. 2014: 281-306.
- Emir Göroğlu*. Ürümçi: Şıncang Yařlar-Ösmürler Neşriyatı, 1994.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri." *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Geng Zhen-hua. 唐代回紇政策的成效與影響 / Tang Hanedanlığının Uygur Politikasının Sonuçları ve Tesiri. 嘉大應用歷史學報 第五期 2020 年 12 月 頁 069-106, 2020.
- Gharib, B. *Sogdian Dictionary Sogdian-Persian-English*. Tehran: Ferhangan Publications, 2004.
- Gömeç, Saadetin. *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Hu Ke-xian. "新发现颜真卿撰《康阿义屈达干墓志》释证." / Yan Zhen-qing'in Yeni Keşfedilen 'Kang Ay Kül Tarkan Mezar Kitabesi' Hakkında Açıklama ve Kanıtlar". *浙江大学学报 (人文社会科学版)*, 第 5 2 卷第 4 期, 2022 年 4 月 / 52 (4) Nisan 2022: 105-116.
- İnayet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz / Celmoğuz*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2007.
- Kabiroğlu, Celil. "Köroğlu'nun Çin Kökenleri". *Millî Folklor* 37 (1998):72-77.
- Kaya, Doğan. "Köroğlu Kollarının Yeni Varyantları". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 5 (1997): 311-334
- Li Quan-sheng. "安录山亲结拜史事考评 / An Lu-shan'ın Kurmuş Olduğu Nominal Akrabalık Üzerine Bir Ön Değerlendirme". *东方论坛 / Dođu Bülteni* 6 (2015): 63-68.
- Liu Xu. *Jiu Tang Shu 旧唐书 / Eski Tang Yılığı*, (Toplam 16 Cilt). Shanghai: 中華書局 / Zhonghua Shu-ju, 1975.
- Mehmet, Abdulhekim. *Uygur Halk Destanları 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ou Yang-xiu, Song Qi. *Xin Tang Shu 新唐书 / Yeni Tang Yılığı*, (Toplam 20 Cilt). Shanghai: 中華書局 / Zhonghua Shu-ju, 1975.
- Pulleyblank, Edwin G. *The Background And Early Life Of An Lu-Shan*. (Yayımlanmamış doktora tezi). The s e r e s e n t e d f o r t h e d e g r e e o f D o c t o r o f P h i l o s o p h y i n t h e U n i v e r s i t y o f L o n d o n F e b r u a r y, 1951.
- Pulleyblank, Edwin G. "A Sogdian Colony İn Inner Mongolia". *通報 T'oung Pao Archives*. Vol. XLI, Livr.4-5. Leiden E.J.Brill, 1952: 317-356.
- Pulleyblank, Edwin G. *The Background of The Rebellion of An Lu-Shan*. London New York Toronto: Geoffrey Cumberlege Oxford University Press, 1955.
- Si Ma-guang. *Zi-zhi Tong-jian 资治通鉴 / Devlet Yönetimi İçin Faydalı Örnekler*:<https://ourartnet.com/%E8%B3%87%E6%B2%BB%E9%80%9A%E9%91%91%E5%85%A8%E9%9B%86.pdf> (20.09.2022).
- Song Xin-jiang. "An Lu-shan'ın Irkı ve Dini İnanıcı" *《安录山的种族与宗教信仰》*, *《第三届中国唐代文化学术研讨会论文集》 / 3.Ulusal Çin Tang Dönemi Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Tai-pei 臺北, 1997.
- Song Xin-jiang. *中古中国与外来文明 / Orta Çağda Çin ve Yabancı Kültürler*. Pekin: 生活·读书·新知 三联书店, 2001.
- Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı*. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. 2. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Türkmen, Fikret. "Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşei Meselesi". *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 23-28 Eylül 1985. Cilt.2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988: 555-565.
- Xie Si-wei. "杂种" 与 "杂种胡人" - -兼论安录山的出身问题 / Melez" ve Melez Hular" - An Lu-shan'ın Kökeni Meselesi Üzerine", *历史研究 / Tarih Araştırmaları*, 2015 年 第 1 期. 2015/1 (https://www.douban.com/group/topic/77980821/?_i=1998982EUg1NZu (25.12.2022)).
- Yao Ru-neng. *An Lu-shan Shi-ji 安录山事迹 / An Lu-shan'ın Maceraları*. Pekin: 中華書局 / Zhonghua Shu-ju, 2006.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yıldırım, Nimet. *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.